

nimsemiştir (Abdülmün'im Abdürrâdî el-Hâşimî, s. 123).

Geniş hadis bilgisine sahip olan Ubeydullah babası Abdullah, Hz. Âişe, Ebû Hüreyre, Fâtıma bint Kays, Ümmü Seleme, Abdullah b. Zem'a, Ammâr b. Yâsir, Urve b. Zübeyr, İbn Ömer ve uzun süre beraber bulunduğu İbn Abbas gibi sahâbilerden hadis rivayet etmiştir. Büyük amcası İbn Mes'ûd'un vefatı esnasında çocuk yaşta olduğu için ondan doğrudan hadis nakletmemiştir. Kardeşi Avn başta olmak üzere Zührî, Ebû'z-Zinâd, Sâlih b. Keysân, İbn Şübrûme ve başkaları kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur. Rivayet ettiği hadislerden bazıları *Kütüb-i Sitte*'de yer almaktadır (Zehebî, *el-Kâşif*, I, 682). Özellikle hadis konusunda Ubeydullah'a uzun süre öğrencilik yapan Zührî gibi âlimler onun ilmî birikiminden övgüyle söz etmiştir. Çok sayıda hadisi ezberlediğinden hadis hâfizları arasında sayılmıştır (Süyûtî, s. 39). Asaleti, ferâseti, zekâsı, dinî duyarlılığı ve hadis nakli konusundaki güvenilirliği sebebiyle "me'mûn" olarak nitelendirilmiştir. Bundan dolayı İbn Abbas, Ubeydullah'a özel ilgi göstermiş, başkalarına öğretmediği bazı hadisleri ona haber vermiştir (Abdülmün'im Abdürrâdî el-Hâşimî, s. 124-125). Ubeydullah'ın aynı zamanda iyi bir şair olduğu ve Hassân b. Sâbit tarzında daha çok dinî içerikli şiirler söylediği kaydedilmektedir. Ubeydullah'ın şiirdeki seviyesini belirtmek için "şairlerin en fakihî, fakihlerin en şairi" ifadesi kullanılmıştır (İbn Hacer, VII, 23). Ebû Temmâm, "Hamâse"sinde şiirlerinden bir kıta naklederken Ebû'l-Ferec *el-Eğâni* adlı eserinde pek çok şiirine yer vermiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (nşr. Ali M. Ömer), Kahire 1421/2001, VII, 246; Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, V, 385-386; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, V, 319-320; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğâni* (nşr. Abdülemîr Ali Mühennâ – Semîr Câbir), Beyrut 1407/1986, IX, 162-177; İbn Hazm, *Aşhâbü'l-fütüyâ mine's-şahâbe ve't-tâbi'in* (nşr. Seyyid Kisrevî Hasan), Beyrut 1995, s. 133; Ebû Nuaym, *Hilye*, II, 188-189; Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâhâ*, Beyrut 1970, s. 60; İbnü'l-Cevzî, *Şifâtü's-sâfve*, II, 102-103; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XIX, 73-77; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, IV, 475-478; a.m.f., *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 78-79; a.m.f., *el-Kâşif* (nşr. Ahmed M. Nemr Hatîb – Muhammed Avvâme), Cidde 1413/1992, I, 682; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, VII, 23-24; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire* (nşr. M. Hüseyin Şemseddin), Beyrut 1413/1992, I, 303; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz* (Lecne), s. 39-40; Hazrecî, *Hulâsatü Tezhib*, s. 251; Abdülmün'im Abdürrâdî el-Hâşimî, *Fukahâ'ü'l-Medineti's-seb'a*, Beyrut, ts., s. 121-133.

ABDULLAH KAHRAMAN

UBEYDULLAH AHRÂR

(عبيدالله أحرار)

Nâsirüddin Ubeydullah
b. Mahmûd eş-Şâşi es-Semerkandî
(ö. 895/1490)

Nakşibendî şeyhi.

806'da (1404) Taşkent'in Bağistan köyünde doğdu. Nakşibendî geleneğinde Hâce-i Ahrâr diye tanınır. Çocukluğunda hem mektebe devam etti hem de ziraatla uğraşan babasına yardımcı oldu. Yirmi iki yaşına geldiğinde dayısı Hâce İbrâhim onu ilim tahsili için Semerkant'a götürdü. Burada bir süre Mevlânâ Kutbüddin Sadr Medresesi'ne devam ettiyse de tasavvufa duyduğu meyil sebebiyle medrese eğitimini sürdürmedi. Bu dönemde tanıştığı Nakşibendî şeyhi Sa'deddin-i Kâşgarî ile birlikte Nizâmeddin Hâmûş'un sohbetlerine katıldı. Semerkant'ta iki yıllık ikametinin ilk yılında Mâverâünnehir'in muhtelif şehirlerini dolaşıp Nakşibendiyye tarikatının önde gelen şeyhlerini ziyaret etti. Ertesi yıl Herat'tan Semerkant'a gelen ve Kâsım-ı Envâr diye meşhur olan Safevî şeyhi Seyyid Muînüddin Ali Tebrîzî'nin sohbetlerinden faydalandı. Daha sonra Semerkant'tan ayrılıp Herat'a gitti. Herat'ta Kübrevî şeyhi Bahâeddin Ömer, Sa'deddin-i Kâşgarî ve Zeyniyye tarikatının piri Zeynüddin el-Hâfî gibi sûfilerin sohbetlerine katıldı. Herat'taki ikametinin dördüncü yılında (834/1431) Çağaniyân tarafındaki Hülgatû köyüne gidip Nakşibendî şeyhi Ya'küb-i Çerhî'ye intisap etti. Üç ay kadar Çerhî'nin sohbetlerinde bulundu ve şeyhinden hilâfet alarak Herat'a döndü. Ertesi yıl Taşkent'te irşad faaliyetine başladı, bir yandan da ziraat ve ticaretle meşgul oluyordu. 855'te (1451) Semerkant'ı ele geçirip başşehir yapan Timurlular'dan Ebû Said Mirza Han'ın daveti üzerine yirmi yıldır ikamet ettiği Taşkent'ten ayrılarak Semerkant'a yerleşti. Burada da ziraat ve ticaretle uğraşmayı sürdürdü. Mâverâünnehir'in Semerkant, Buhara, Taşkent, Karşı gibi şehirlerinde çok sayıda dükkân, bahçe, köy, mezraa ve sulama kanalı satın aldı; bunların bir kısmını cami, medrese ve tekkelere vakfetti. Sultan Ebû Said'in yerine geçen oğlu Sultan Ahmed Mirza ile Taşkent yakınlarında Şâhruhiye'de gayri müslim Moğol ve Özbek askeri arasındaki savaşı önledi ve barış yapılmasını sağladı (890/1485). Bu arada birçok kişinin İslâm'ı benimsemesine vesile oldu.

Ubeydullah Ahrâr'ın mezarı – Semerkant / Özbekistan

Ubeydullah Ahrâr 29 Rebülevvel 895'te (20 Şubat 1490) Semerkant'ta vefat etti ve burada defnedildi. İki oğlu ve iki kızı olmuş, geride birçok vakıf eseri ve mürid bırakmıştır. Oğulları Muhammed Yahyâ ve Muhammed Abdullah ile Mîr Abdülevvel, Fahreddin Ali Safî, Mevlânâ Şeyh Ahmed, Seyyid Ali Kürdî Maktûl, İsmâil Şirvânî, Mevlânâzâde Otrârî, İsâ-yı Fâzıl Buhârî, Şeyh Ahta, Abdullah-ı İlâhî, Muhammed Kâdî-i Semerkandî ve Muhammed Zâhid Vaşşivârî önde gelen halifeleridir. Nakşibendiyye tarikatı daha ziyade son üç halifeyle devam etmiştir. XVIII. yüzyılda Mehmed Emin Tokadî tarafından Muhammed Kâdî-i Semerkandî ile Muhammed Zâhid Vaşşivârî aynı kişi zannedilerek Kâdî Muhammed Zâhid diye bir isim ortaya atılmış ve bu yanlışlık sonraki birçok eserde tekrarlanmıştır. Ubeydullah Ahrâr ile devam eden Nakşibendiyye silsilesine Ahrârîyye adı verilmiştir (bk. NAKŞİBENDİYYE). Halka bizzat yardım eden Ubeydullah Ahrâr gençliğinde Semerkant'ta bazı hastalara hizmet etmiştir. Halkı sultanların zulmünden korumak için sultanlarla iyi ilişkiler kurmuş, savaşın eşiğine gelen yöneticileri barıştırarak halkı katliamlardan korumuş, bir hükümdarın yanında bulunup onun dine aykırı davranışlarını ve zulümlerini engellemenin, bir mazlumun gönlünü hoş etmenin nâfile ibadetlerden daha üstün sayıldığını söylemiştir. Ayrıca çalışıp kazanmaya önem verir, kimseden hediye kabul etmezdi.

Vahdet-i vücûd düşüncesini benimseyen Ubeydullah Ahrâr'ın sohbetlerinde Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin eserlerinden nakiller yaptığı belirtilir. *Fıkarât* adlı eseri bu düşünceler ışığında kaleme alınmıştır. Cezbe anında söylenen şathiyeleleri mâkul şekilde izah etmeye çalışan Ubeydullah "enel-

hak” demenin kolay, “ene”den (benlik) uzaklaşmanın zor olduğunu belirtirdi. Müridin bazan mânevî halini yitirebileceğini, İslâmî kurallara aykırı bir söz ya da fiilin, bir kişinin gıybetini yapmanın, hatta bir köpeği rahatsız etmenin buna yol açabileceğini söylerdi. Tasavvuf yolunda ilerlemenin ölümden sonra da sürdüğüne inanır, sohbetlerinde bazı âyet ve hadisleri işâri yolla açıklar, meselâ, “Unuttuğun zaman rabbini zikret (hatırla)” âyetini (el-Kehf 18/24), “Ondan başkasını, kendini ve zikrini unuttuğun zaman rabbini zikret” diye açıklar ve bunu, “Allah’tan gayrısını unutmadıkça zikirin hakikatine ulaşamaz” diye yorumlardı.

Eserleri. 1. *Fıkrâât*. Tevhid, fenâ, kurb, tecellî, zikir, vukûf-i kalbî gibi konulara dair Farsça bir eserdir. Bazı küçük makalelerden oluştuğu için bu adla anılan eser muhtemelen 890 (1485) yılında veya daha sonra kaleme alınmıştır. Makalelerden bir kısmının müridlere yazılmış mektup parçaları olduğu anlaşılmaktadır. Ubeydullah Ahrâr’ın vefat ettiği 895 (1490) yılında Semerkant’ta istinsah edilen bir nüshası İstanbul’da Süleymaniye Kütüphanesi’nde kayıtlıdır (Ayasofya, nr. 2143, vr. 16^b-158^b). Eser Taşkent’te (Taşkent 1910) ve Hindistan’da (Haydarâbâd, ts. [Matba-ı Âyîn-i Dekken]) yayımlanmış, Osmanlı döneminde Hızır Bey ve Mustafa b. Hüseyin Sâdîki Nakşibendî tarafından iki defa Türkçe’ye, Muhammed Murâd Remzî Minzelevî tarafından Arapça’ya çevrilmiştir. 2. *Risâle-i Havrâ’iyye* (*Şerh-i Havrâ’iyye*). Ebû Saîd-i Ebû’l-Hayr’ın “havrâ” (hüriler) kelimesiyle başlayan Farsça rubâsinin şerhidir. Ubeydullah Ahrâr rubâfinin bazı hastaları iyileştirdiğini duymuş, mânalarını araştırmaya başlamış, bu şirin hastaya ölümü ve âhireti hatırlattığını, gönlünde Allah sevgisi bulunan ve Allah’ın cemâlini ancak öldükten sonra müşahede edebileceğini bilen insanların ölümü hatırlayınca büyük sevinç duyduklarını, bu psikolojik rahatlamının hastalığın iyileşmesine yardım ettiğini anlamıştır. Eseri ilk defa Jukovski *Esrârü’l-tevhîd fî makâmâtî’s-Şeyh Ebî Sa’id*’in ekinde (Saint Petersburg 1899, s. 488-493), daha sonra Saîd-i Nefîsî *Sühanân-ı Manzûm-i Ebû Sa’id-i Ebû’l-Hayr* adlı eserin içinde (Tahran 1334 hş., s. 126-131), son olarak Ârif Nevşâhî İslâmâbâd’da yayımlanan *Dâniş* dergisinde (bk. bibl.) neşretmiştir. *Risâle-i Havrâ’iyye*’yi Osmanlı döneminde Hızır Bey Türkçe’ye çevirmiştir (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2047, vr. 155^a-

158^b). 3. *Risâle-i Vâlidiyye*. Ubeydullah Ahrâr bu küçük eseri, babasının kendisinden yüksek mânevî makamlara ulaşmaya vesile olacak hususları yazmasını istemesi üzerine kaleme almıştır. İbadet, mârifetullah, Hz. Peygamber’e uymak, zikir ve Allah sevgisi gibi konuların ele alındığı risâleyi Ârif Nevşâhî neşretmiştir (bk. bibl.). *Risâle-i Vâlidiyye*’yi Bâbü Şah 935’te (1528) manzum olarak Çağatay Türkçesi’ne, Hızır Bey, Mehmed Emin Tokadı, Mehmed Rifat Kâdirî ve Harputlu Beyzâde Ali Efendi Türkçe’ye, adı bilinmeyen bir kişi *el-‘Urvetü’l-vuşkâ li-erbâbi’l-irtikâ* adıyla Arapça’ya çevirmiştir. 4. *Ruķâ’ât* (*Mürâselât*). Ubeydullah Ahrâr’ın dostlarına yazdığı mektuplar bir araya getirilip iki ayrı mecmua oluşturulmuştur. Bunlardan biri, Sultan Ebû Said Mirza Han’a yazdığı on dört mektubu ihtiva eden adı geçen mecmua olup bir nüshası İstanbul’da Süleymaniye Kütüphanesi’ndedir (Esad Efendi, nr. 1688, vr. 121^b-128^a). Bu mektuplar Ârif Nevşâhî’nin *Ahvâl ve Sühanân-i Hâce ‘Ubeydullâh Ahrâr* adlı eseri içinde neşredilmiştir (Tahran 1380 hş./2002). Çoğu Ali Şîr Nevâî’ye gönderilen mektupları ihtiva eden diğer mecmuanın (*Mecmû‘a-i Mürâselât*) yazma nüshası Taşkent’tedir (Özbekistan Fenler Akademisi Bîrûnî Şarhiyat Enstitüsü Ktp., nr. 2178). Ali Şîr Nevâî tarafından derlendiği kabul edilen bu mecmuadaki mektuplardan 134 ya da 128’i Hâce Ahrâr’a aittir. Mektuplar genelde kısa mesajlar şeklinde olup dönemin siyasal ve sosyal konularına dair bazı düşünceleri ve dinî-ahlâkî tavsiyeleri içerir. Eser İngilizce tercümesiyle birlikte yayımlanmıştır (*The Letters of Khwāja ‘Ubayd Al-lâh Ahrâr and his Associates*, nşr. Jo-Ann Gross – Asom Urnunbaev, Leiden 2002).

BİBLİYOGRAFYA :

Ubeydullah Ahrâr, *Fıkrâât*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2143, vr. 16^b-158^b; Muhammed b. Burhâneddin Kâdî-i Semerkandî, *Silsiletü’l-‘arîfin ve tezkîretü’l-‘şiddîkin* (nşr. İhsânullah Şükrülâhî), Tahran 1388 hş.; Mîr Abdülevvel Nişâbü-rî, *Melfûzât-ı Ahrâr* (*Ahvâl ve Sühanân-i Hâce ‘Ubeydullâh Ahrâr* içinde, nşr. Ârif Nevşâhî), Tahran 1380 hş., s. 141-324; Molla M. Emin Kerekî, *Melfûzât-ı Ahrâr* (a.e. içinde), s. 497-540; Mevlânâ Şeyh, *Havârîk-i ‘Âdât-ı Ahrâr* (a.e. içinde), s. 592-682; Fahreddin Ali Safî, *Reşehât-ı ‘Aynü’l-hayât* (nşr. Ali Asgar Muñniyân), Tahran 1977, tür.yer.; Jo-Ann Gross, *Khoja Ahrâr: A Study of the Perceptions of Religious Power and Prestige in the Late Timurid Period* (doktora tezi, 1982), New York University; a.m.f., “Authority and Miraculous Behavior: Reflections on Karâmât Stories of Khwāja ‘Ubaydullâh Ahrâr”, *The Legacy of Medieval Persian Sufism* (ed. L. Lewisohn), London-New York 1992, s. 159-171; a.m.f., “The Waqf of Khoja ‘Ubayd Allah

Ahrâr in Nineteenth Century Central Asia: A Preliminary Study of the Tsarist Record”, *Naqshbandis in Western and Central Asia* (ed. Elisabeth Özdalga), İstanbul 1999, s. 47-60; M. Takî Enver Alevî Kâkürivî, *Hâzret-i Sultânü’l-evliyâ’ Hâce ‘Ubeydullâh, Feyzâbâd 1986; Bâtürhân Hil’at-pür Velîhâce, Hâce Ahrâr-ı Velî* (nşr. Rahîm Müselmâniyân Kubâdiyânî), Tahran 1376 hş.; Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend: Hayatı, Görüşleri, Tarikati*, İstanbul 2002, s. 155-188; J. Paul, “Forming a Faction: The Himayat System of Khwāja Ahrâr”, *IJMES*, XXIII (1991), s. 533-548; Ârif Nevşâhî, “Risâle-i Vâlidiyye-i ‘Ubeydullâh Ahrâr-i Semerkandî”, *Tahkîkât-ı İslâmî*, IX/1-2, Tahran 1373 hş., s. 65-77; a.m.f., “Havrâ’iyye”, *Dâniş*, sy. 60-61, İslâmâbâd 1379 hş./2000, s. 179-186; a.m.f., “Ahrâr”, *DMBİ*, VI, 651-654; J. M. Rogers, “Ahrâr”, *Elr.*, I, 667-670; Hamid Algar, “Ahrâr”, *El² Suppl.* (İng.), s. 50-52.

NECDET TOSUN

UBEYDULLAH b. CİBRÂİL

(عبيدالله جبرائيل)

(ö. 450/1058’den sonra)

Buhtîşü’ ailesinden hekim ve teolog
(bk. BUHTİŞÜ’).

UBEYDULLAH EFENDİ

(1858-1937)

Son dönem
fikir ve siyaset adamlarından,
maceraperest İttihatçı.

Hocazâde Mehmed Ubeydullah 10 Ocak 1858’de İzmir’de doğdu. Babası İzmir ulemâsından ve Hatiboğulları sülâlesinden Hoca Şâkir Efendi’dir. Çocukluğu ve gençliğinin ilk yılları İzmir’de geçti. On üç yaşında iken babası öldü. Rüşdiyenin ardından medreseye girdi; icâzet aldıktan sonra İstanbul’da giderek Mekteb-i Tıbbiyye’ye kaydoldu. Üç yıl devam eden tıbbiye öğrenimi sırasında Jön Türkler’le tanıştı ve ilk yazı tecrübesini kendi çıkardığı *Hâver* gazetesinde yayımladı (1884). *Hâver*’de kaleme arkadaşları Menemenlizâde Tâhîr, Beşîr Fuad ve Küçük Azmi beylerdir. 1886-1888 yıllarını Paris’te geçirdi; Paris’e nasıl ve ne sebeple gittiği bilinmemektedir. Ahmet Bedevi Kuran, İttihat ve Terakkî Fırkası’na ilk katılanlardan biri olan Ubeydullah Efendi’nin tıbbiye çevresinde gelişmeye başlayan harekete dışarıdan katıldığını, Hilmi Ziya Ülken ise tıbbiyeli gençlerin Ubeydullah Efendi ile temasta bulduklarını kaydeder. Bu yıllarda Ubeydullah Efendi *Servet* gazetesinde İngilizce, Arapça ve Farsça mütercimliği yaptı. Ardından devlet hizmetine girerek Şam’a tayin edildi ve burada II. Abdülhamid’e dil